

International
JOURNAL OF SOCIAL, HUMANITIES
AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
JOSHASjournal (ISSN:2630-6417)

Architecture, Culture, Economics and Administration, Educational Sciences, Engineering, Fine Arts, History, Language, Literature, Pedagogy, Psychology, Religion, Sociology, Tourism and Tourism Management & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:18

2019

pp.736-744

journalofsocial.com

ssssjournal@gmail.com

TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI TASNİFİNDE KULLANILAN BAZI TERİMLER ÜZERİNE

A DISCUSSION ON CERTAIN TERMS USED IN THE CLASSIFICATION OF TURKISH VOCABULARY

Doç.Dr. Fevzi KARADEMİR

Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Düzce/Türkiye

Article Arrival Date : 13.08.2019

Article Published Date : 25.09.2019

Article Type : Research Article

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.157>

Reference : Karademir, F. (2019). "Türkçe Söz Varlığı Tasnifinde Kullanılan Bazı Terimler Üzerine", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 5(18): 736-744

ÖZET

Son zamanlarda Türkçe söz varlığına ilişkin akademik çalışmalar yaygınlık kazanmış durumdadır. Bu çalışmaların önemli konularından biri de söz varlığının tasnifidir. Yapılan tasniflerde gerek terimlendirme gerekse örneklendirmelerde ciddi bir karmaşanın olduğu gözlenmektedir. Aynı terimin araştırmacılarca farklı manalarda kullanılması, aynı örneklerin araştırmacıdan araştırmacıya farklı söz sınıflarında gösterilmesi karmaşanın başlıca sebeplerindedir. Söz konusu karmaşanın, konunun öğrenim ve öğretimini olumsuz yönde etkilediği/etkileyeceği açıktır.

Bu çalışmada Türkçe söz varlığı tasniflerinde kullanılan deyim, atasözü, ilişki sözleri (kalıp sözler) ve kalıplaşmış söz(ler) terimlerinin sorunlu yanlarına değinilmiş, özellikle kalıp söz ve kalıplaşmış söz terimlerinin kullanım anlamları üzerinde durularak bu konuda bir öneride bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: söz varlığı, deyim, atasözü, kalıp söz.

ABSTRACT

Academic studies on Turkish vocabulary have recently become widespread. One of the important subjects of such studies has been the classification of the vocabulary. A serious confusion is observed in both nomenclatures and exemplifications in the classifications being done. The use of the same term by researchers to mean different things, and different researchers' giving the same examples in different vocabulary classes are some of the main causes of the confusion. It is clear that this confusion adversely affects/will affect the learning and teaching of the subject.

In this study, some of the problematic terms used in the classification of Turkish vocabulary were addressed, and a proposal was made on this subject by focusing on the meanings of the term "formulaic/stereotyped phrase."

Key words: vocabulary, idiom, proverb, formulaic phrase.

1. GİRİŞ

Son zamanlarda araştırmacıların çokça üzerinde durdukları konulardan biri de Türkçenin söz varlığı ve onun ana dili ve yabancı dil olarak öğretimidir. Özellikle kapsamlı ulusal söz derlemlerinin oluşturulması söz varlığına ilişkin çalışmalara büyük kolaylıklar getirmiş, hız kazandırmıştır. Konu ile ilgili eserler kimi bibliyografik çalışmalarda dikkatlere sunulmuştur. "Söz Varlığı Üzerine Yurt Dışında ve Türkiye'de Yapılan Çalışmalar" (Baş-Karadağ, 2012), "Türkiye'de 'Söz Varlığı' Çalışmaları ve Bunlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme" (Özbek, 2015) adlı makaleler bunlardandır.

Türkçenin söz varlığı çalışmalarının yaygınlaşması ile, bir alan terminolojisi de vücuda gelmiş durumdadır. Onan, “Söz Varlığı Terminolojisi Üzerine Bir Analiz Çalışması” adlı makalesinde ana dili öğretimi literatüründe kullanım sıklığı bakımından öne çıkan yirmi beş terimi şöyle sıralamıştır: 1. ağırlık, 2. alıcı kelime hazinesi, 3. anlam, 4. alt anlamlılık, 5. anlam değeri, 6. anlamsal alan, 7. biçimbirim, 8. derinlik, 9. derlem, 10. genişlik, 11. kavram, 12. kavram alanı (dil alanı), 13. kelime ve kelime sınırı, 14. kelime ailesi, 15. kelime hazinesi, 16. kelime kalitesi, 17. kelime sıklığı, 18. kelime türü, 19. kelime yaygınlığı, 20. kronem farkı (ünlü uzunluğundan kaynaklanan anlam farkı: alem: bayrak / âlem: dünya), 21. sözlüksel alan, 22. sözlük birim, 23. terim, 24. üretici (aktif) kelime hazinesi, 25. zihinsel sözlük (2016: 11-29).

Başta kelime/sözcük, sözcük bilim, sözlük bilim gibi en temel terimler olmak üzere söz varlığına ilişkin terimlerin önemli bölümü çeşitli açılardan sorunlu ve dolayısıyla tartışmalıdır. Özellikle araştırmacılarca farklı şekillerde anlamlandırılmış tercüme terimler önemli ölçüde bir kavram karmaşasına neden olmaktadır (bk. Kurudayıoğlu -Karadağ, 2005; Karademir, 2019; Akalın, 2010; Boz, 2011).

Bu çalışmada Türkçe söz varlığı tasniflerinde kullanılan *deyim*, *atasözü*, *ilişki sözleri (kalıp sözler)* ve *kalıplaşmış söz(ler)* terimlerinin sorunlu yanlarına değinilmiş, özellikle *kalıp söz ve kalıplaşmış söz* terimlerinin kullanım anlamları üzerinde durularak bu konuda bir öneride bulunulmuştur.

2. ANA HATLARI İLE TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞI

“Kelime hazinesi, kelime serveti, kelime dağarcığı, sözcük varlığı, sözcük dağarcığı, sözcük serveti, sözcük gömüsü, vokabüler, kelime kadrosu” gibi terimlerle müteradif olarak kullanılan söz varlığı (bk. Baş, 2010: 140), bir dilin “söz” değeri taşıyan bütün unsurlarını kapsar.

Bir dilin söz varlığını oluşturan öge sayısı, aynı zamanda o dilin zenginlik veya fakirliğine alamet sayılır. Ancak söz varlığının sınırları belirlenirken yabancı kökenli/alıntı unsurlar, tarihi unsurlar, lehçe ve ağızlardaki unsurların dahil edilip edilmemesine göre bu sayı değişir.

Kökenine bakılmaksızın, Türkçe konuşanların anladıkları bütün söz ve yapıların Türkçenin söz varlığı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirten Yaman, Türkçe söz varlığının kapsamına dair şunları kaydeder: “TDK’nin Türkçe Sözlük’ünde bugün için 120.000’den fazla madde başı kelimenin var olduğu görülmektedir (Türkçe Sözlük, 2011). Bu sayı, Türkçenin tarihsel söz varlığını ifade etmekten çok uzaktır. Çünkü, günümüzde Anadolu’da halk ağızında kullanılan veya Türkçenin eski dönemlerine ait eserlerde kalmış ve bir kısmı artık kullanımdan düşmüş yüz binlerce kelime vardır. Bunun yanı sıra, bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde Türkçe konuşan yaklaşık 250 milyon¹ civarında bir Türk nüfusunun söz varlığı da dikkate alındığında kelime sayısının tahmini olarak 1 milyonun üzerine çıkabileceği söylenebilir.” (2016: 87).

Dillerin, söz varlığı açısından zengin olup olmadığının ölçütü sadece sahip oldukları öge sayısı değil şüphesiz. Öz malı olan sözlerle maddi ve manevi varlıkları ayrıntılı olarak anlatabilmeleri; bilim, sanat, spor vb. alanlara ait kavramları karşılayabilecek terimleri kendi unsurlarından üretebilmeleri; aynı veya yakın kavramları farklı gösterenlerle sunabilmeleri gibi çeşitli ölçütler de dillerin, söz varlığı açısından zengin olup olmadığının göstergesi olarak kabul edilir (bk. Aksan, 2006: 13).

Medeni kültür dilleri ile mukayese edildiğinde, Türkçenin, gerek nicelik gerekse nitelik bakımından zengin bir söz varlığına sahip olduğu noktasında büyük ölçüde görüş birliği vardır. Bu kanaat genel olarak Türkçenin sahip olduğu şu tür özelliklere dayandırılır:

1. Çok azı istisna, söz varlığının önemli bir bölümünü teşkil eden temel kavramların Türkçe kökenli oluşu,

¹ Türk dilinin konuşur sayısı ve söz varlığına ilişkin sayılar takribi olup araştırmacıdan araştırmacıya farklılık göstermektedir. Örneğin, Yaman’ın tespitinden farklı olarak Akalın’ın tespiti de şöyledir: “Bugün Türk dili, yaklaşık 12 milyon kilometre karelik bir alanda 220 milyon nüfusun konuştuğu, yüze yakın ülkede öğretiminin yapıldığı, kökleri tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan, 600 bini aşkın söz varlığına sahip bir dünya dilidir.” (2009: 195-204)

2. Soyut kavram zenginliği,
3. Hemen her hareketi, durumu ve olguyu karşılayabilecek zengin bir fiil kadrosu,
4. Güçlü bir kelime türetme kabiliyeti,
5. Kolay ve kıvrak anlatım yolları,
6. Çok anlamlılık ve eş anlamlılık zenginliği,
7. Akrabalık, renk, bitki ve hayvan adları gibi kategorilerde ayrıntılı anlatım gücü,
8. Yaygın ve işlevsel bir ikileme topluluğu,
9. Geniş ilişki sözleri kadrosu,
10. Zengin deyim ve atasözü külliyatı (bk. Aksan, 1996; 2006; Yaman, 2016: 87).

Söz varlıkları, durağan bir yapıya sahip değildir. Dillerin dinamik ve değişken tabiatları gereği söz varlıkları da zamanla türlü değişim ve dönüşümler geçirir. Dilçin, bu değişim ve dönüşümün gerçekleşme biçimlerini şöyle sıralar:

- a) Sözcükler zamanla ölür, yerini kendi dilinden ya da başka bir dilden bir sözcüğe bırakır,
- b) Ölü sözcükler bir süre sonra türlü etkenlerle yeniden canlanır ya da canlandırılır,
- c) Anlam değiştirir, eski anlamı unutulur,
- ç) Yeni anlamlar kazanır, kimi sözcükler başka dilden eş anlamlı bir sözcükle birlikte yaşar,
- d) Taşdığı anlamın birini ya da birkaçını yitirir,
- e) Eski anlamında bir iyilenme ya da kötülenme olur,
- f) Başka sözcüklerle tamlamalar, deyimler ve başka birleşikler kurarak gerçek anlamının yanı sıra mecazlı anlamlara bürünür,
- g) Eski anlamı somut bir varlık anlatırken, soyut bir kavram karşılamaya başlar,
- ğ) Aslında özel bir ad olduğu halde, bir tür adı olarak dile yerleşir,
- h) Ses ve yapı bakımından aşınır ya da başka bir sözcük ya da ekle kaynaşarak yeni bir ses ve yapı oluşturur,
- ı) Kullanım sıklığı artar ya da eksilir,
- i) Yazı dilinde kullanıştan düşüp, konuşma dilinin, daha da ileri giderek bir bölge ağzının malı olur,
- j) Halk dilinin bir ögesi iken yazı dilinde görev alır,
- k) Herhangi bir bilim, teknik ve sanat dalında terim niteliği kazanır,
- l) Argoya geçer, belli bir kesimin anlayabileceği bir anlamla kullanılır ya da argo iken genel konuşma dilinde yayınlaşır,
- m) Türlü yollarla başka dillere geçer, kimi zaman da anlam ve yapı değiştirerek yeni bir sözcük imiş gibi eski, öz diline geri döner,
- n) Kimileri de bir dilin atalardan kalma öz malı olmayıp, bir süre için bir dile konuk olur ... (1983: 23).

“Söz varlığı” gibi kapsayıcı bir kavrama yönelik söylenecek çok şey var elbette. Ancak çalışmanın çerçevesi gereği, konu ile ilgili ayrıntılar ilgili literatüre havale edilerek (bk. Baş, 2011; Baş-Karadağ, 2012; Özbek, 2015; Onan, 2016; Ünsal, 2013; Kalafat, 2014) Türkçe söz varlığının tasnifinde kullanılan terimlere ilişkin değerlendirmelere geçilecektir.

3. DEYİM, ATASÖZÜ, İLİŞKİ SÖZLERİ (KALIP SÖZLER) VE KALIPLAŞMIŞ SÖZ TERİMLERİNİN KULLANIM KEYFİYETİ

Yukarıda da kısmen işaret edildiği üzere, “Türkçenin söz varlığı” tabiri ile iç ve dış hususiyetleri açısından farklılıklar gösteren binlerce dil birimi kastedilmektedir. Bu birimlerin bilimsel bir tasnife tabi tutulması konunun sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve anlatılması bakımından önem arz etmektedir.

Türkçenin söz varlığına yönelik çeşitli tasnifler yapılmış durumdadır. Büyük oranda benzerlik gösteren bu tasniflerden birçok araştırmaya referans teşkil eden, konuyu *Türkçenin Söz Varlığı* ve *Türkçenin Zenginlikleri ve İncelikleri* adlarıyla monografik olarak ele alan Aksan’a aittir. Söz varlığı çalışmalarında son dönemde sıklıkla sözü edilen diğer bir tasnif de yine konuyu *Türkçede Kalıp Sözler* adıyla monografi halinde inceleyen Gökdayı’nındır.

Söz konusu tasnifler özetle aşağıdaki gibidir:

Aksan’ın tasnifi:

1. Temel söz varlığı/çekirdek sözcükler: Organ adları, temel gereksinim fiilleri, akrabalık adları, sayılar, insanın maddi ve manevi kültürü içine giren çeşitli kavramlar temel söz varlığını oluşturur.
2. Yabancı sözcükler: Bu unsurlar; *a. Yerleşmiş yabancı sözcükler*, *b. Yerleşmemiş yabancı sözcükler* olmak üzere ikiye ayrılır. Yerleşmiş yabancı sözcüklere Türkçenin ses ve söyleyiş özelliklerine uymuş, yabancılığı belli olmayan *duvar*<Far. *divâr*, *surat*<Ar. *sûret*, *ortanca*<Holl. *hortensia* gibi unsurlar; yerleşmemiş yabancı sözcüklere ise *oksijen*, *lokomotif*, *devalüasyon* gibi Türkçenin ses eğilim ve kurallarına uymayan, yabancılığı hemen hissedilen unsurlar örnek verilebilir.
3. Deyimler: Deyimler toplumun anlatım gücünü, benzetmeye nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli unsurlardır. *Bir pire için yorgan yakmak*; *öküz altında buzağı aramak*; *ata et, ite ot vermek* yazı dilinde sayısı altı bine yaklaşan deyimlerden birkaçıdır.
4. Atasözleri: Türkçenin söz varlığı içinde önemli yer tutan atasözleri toplumun bilgeliğini, deneyimlerini dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan kadim sözlerdir. *Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur*; *gülme dostuna, gelir başına*; *geçinmeyene dokuz koca, okumayana dokuz hoca az gelir* örnekleri atasözlerinden bazılarıdır.
5. İlişki sözleri (Kalıp sözler): Toplum bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözlerdir. Türkçe, ilişki sözleri açısından zengindir. Günaydın, afiyet olsun, affedersiniz, güle güle oturun gibi sözler Türkçedeki ilişki sözlerine örnektir.
6. Kalıplaşmış sözler: Ünlü kişilerin, sanatçıların belli bir durumda belli bir olay karşısında söyledikleri evrenselleşmiş sözlerdir. J. Caesar’ın “Sen de mi Brutus”, Sinoplu Diogenes’in “Gölge etme, başka ihsan istemem”, Shakespear’ın ünlü Hamlet yapıtında geçen “to be or not to be, that is the question” sözü kalıplaşmış sözlerdendir.
7. Terimler: Bilim, sanat, zanaat vb. alanlara ait kavramları karşılayan sözlerdir. Atom (kimya), bakteri (tıp/biyoloji), dolgu (diş hekimliği), soprano (müzik), diş (marangozluk) gibi unsurlar terim örnekleridir. Terimlerin önemli bir bölümü genel dilden geldiği gibi, bir kısım terimler de yaygınlaşarak genel dile mal olmuştur. Örneğin, köprü (dişçilik), bunama, kanama (tıp), kale (futbol), havalandırma (teknik) örnekleri genel dilden terimleşirken başa gürleşmek, minderden kaçmak, kündeğe gelmek güreş sporundan; havlu atmak, nakavt (İng. knock out) ise bokstan genel dile geçmiştir.
8. Çeviri sözcükler: Dil ilişkilerinde önemli ölçüde sözcük alışverişi olur. Bir dile giren yabancı sözcüklerin yanı sıra, kavramların aktarılması yolu ile dile yerleşen çeviri sözcükler (İng. translation loan words) de vardır. Bu sözcükler; a. tam çeviri (yüz suyu <Far. âb-ı rûy), b. yarı çeviri (gam yemek <Far. ğam ħorden), c. bağımsız çeviri sözcükler (başyapıt<şaheser<Fr. chef-d’oeuvre), d. anlamı

etkilenenler (Yabancı dillerdeki karşılıklarının etkisiyle dalga, zirve, çevre, yıldız gibi Türkçe sözcükler yeni anlamlar kazanmıştır) olmak üzere dört şekilde görülür² (1996: 26-42).

Gökdayı'nın Tasnifi:

“Bir dilin söz varlığı, çeşitli öğelerden oluşur. Bu öğelerin bir kısmı, konuşan kişinin her kullanımında özgürce seçebildiği, bağımlı ve bağımsız kullanılabilen, sözlüklerde madde başı olan sözcüklerdir (elma, uzay, cam, söz, ile, gibi, koş(mak), ara(mak), vb.). Bunların yanında bir başka grup da, her zaman belirli bir biçimde kullanılan atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözlerden oluşan kalıplaşmış öğeleri içerir” (2008: 90).

“Söz varlığında yer alan kalıplaşmış dil birimlerini bir grup olarak kabul edersek atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler³ ve kalıp sözleri bu grubun içinde düşünebiliriz. Bunların yanında argo, terim ve küfürlerin de bu gruba dahil edilmesi gerektiği iddia edilebilir. Ancak bu üç tür birimin de kalıplaşmış olanlar içinde yer alması uygun görünmüyor, çünkü bu birimlerin bütün dil kullanıcıları veya bunların çoğunluğu tarafından rahatlıkla anlaşılıp aynı biçimde kullanıldığını söylemek epey güç” (2015: 33).

Değerlendirme:

1. Aksan, Türkçenin genel söz varlığını; Gökdayı, kalıplaşmış unsurları eksen aldığından doğal olarak iki farklı söz varlığı şablonu ortaya çıkmıştır. İki tasnifte en büyük farklılık *kalıplaşmış söz* teriminin kullanımına ilişkindir.

Aksan, bu terimi bilinen bir kişinin yaygınlaşan özlü sözü için kullanırken Gökdayı aynı terimi *atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler* ve *kalıp sözler* dediği diyalog sözlerini kapsayacak çatı bir terim olarak kullanmıştır.

Kalıplaşmak, kalıp hâlini almak, belli bir şekil ve biçim kazanmak, değişmez bir durum almak'tır (<http://lugatim.com>). Dolayısıyla, *kalıp söz*, haddizatında *kalıplaşmış söz* demektir. Bunun tersi de doğrudur⁴. Hal böyle iken ister *kalıplaşmış söz* ve *kalıp söz*'ün karşıt veya koştut iki farklı kategoriye işaretlemek için kullanılması ister *kalıp söz*'ün, *kalıplaşmış söz*'ün kapsamı sayılması, kavranması güç, hatta amiyane tabirle beyin yakıcı bir adlandırmadır.

Konuyu biraz açalım: Tanımlarına bakılırsa, kalıplaşmış olma; *deyim, atasözü, ikileme* gibi sözlerin tipik özellikleridir. Ancak buna rağmen Aksan'ın tasnifine göre konuyu öğrenmeye çalışan bir öğrenci, bunların *kalıp(laşmış) söz* olmadığına, *kalıp söz* ile *kalıplaşmış söz*'ün farklı kavramları işaretlediğine ikna olması gerekecektir. Yani bu görüşe göre *saman altından su yürütmek, ayağını yorganına göre uzatmak, güle güle* (gitmek) gibi kullanımlar, *kalıp söz* veya *kalıplaşmış söz* değil. Buna karşın *hoşça kal, kalıp söz; Sen de mi Brutus* ise *kalıplaşmış söz*'dür. Bu durumda *Sen de mi Brutus*'e *kalıp söz; güle güle otur*'a *kalıplaşmış söz* demek de yanlıştır. Böyle bir ayırımın kavranabilir olduğunu iddia etmek abesle iştigal olur sanırım.

Diğer yandan *kalıplaşmış sözler* teriminin *atasözü, deyim, ikileme* ve diğer *birleşik sözleri* içine alan çatı bir terim olarak kullanılması (bk. Gökdayı, 2008: 90) bize isabetli bir tercihtir. Çünkü yapı ve mana bütünlüğü içinde belli bir formda kalıplaşma, söz konusu unsurların ortak özelliğidir. Ancak burada da diyalog/dilek sözlerinin “Kalıp Söz” adıyla, “Kalıplaşmış Dil Birimleri” başlığında *atasözü, deyim, birleşik kelime* ve *ikileme*'ye karşıt bir kategori olarak konumlandırılması gibi zihni zorlayıcı bir durum ortaya çıkmıştır⁵. Zira bu adlandırmaya göre diyalog/dilek sözleri hem *kalıp söz*

² Bu sıralamada yer almasa da Aksan çalışmasında ikilemeleri de ayrı bir söz sınıfı olarak saymıştır (bk. 1996: 195).

³ Gökdayı, *birleşikler* terimini *birleşik kelime/sözcük* olarak bilinen *gecekondu, yer elması, bakakal-ü yok ol-* gibi sözler için kullanmıştır.

⁴ Böyle olduğu içindir ki iki söz rahatlıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Karaağaç'ın, deyim bilimi (phraseology) terimini; *kalıp sözler, kalıp sözlerin yapı ve türleriyle ilgilenen dilcilik dalı* olarak açıklaması buna örnektir (bk. Karaağaç, 2013: 231).

⁵ Mantık sınırlarını zorlayan benzer ayrımlara Batı literatüründe de karşılaşılmaktadır. Örnek olarak Bozkurt'un Atkins ve Rundell (2008: 164-173)'den aktardığı şu sözlük birim ayrımlarına bakalım: “*Sabit ve yarı sabit öğeler: İlişki sözleri: Have a nice day (İyi günler); Take care of yourself (Kendine*

hem *kalıplaşmış söz*'dür. *Atasözü, deyim, ikileme* ve diğer *birleşik sözler* ise sadece *kalıplaşmış söz*'dür. Bu durumda *Abbas yolcu, abayı yakmak* veya *abur cubur*'a kalıp söz demek yanlıştır. Böyle bir ayırım da bize göre kavranabilir ve dolayısıyla kabul edilebilir değildir. Aslında Gökdayı'nın kalıp söz olarak sunduğu söz öbeklerinin önemli bir kısmının deyim-atasözü sözlüklerinde geçiyor olması da bu ayırımın güçlüğüne göstermektedir.

Aksan tarafından "kalıp sözler" in müteradifi olarak kullanılan "ilişki sözleri" terimi de şu iki açıdan sorunlu görünmektedir: 1. Dil, bütün birimleri ile insanlar arası ilişkide var olur, varlığını sürdürür. Dolayısıyla ilişkiye vasita olmak gibi dilin tabii vasfını birtakım diyalog sözlerine münhasır kılmak doğru bir yaklaşım değildir. 2. "İlişki", günümüzde büyük ölçüde anlam daralmasına uğramış, daha çok cinsi manaları çağrıştırmaktadır⁶. Hal böyle olunca diyalog-dilek sözleri için böyle bir etiketleme de bizce uygun değildir.

Bu arada bir de söz konusu unsurlar için Gökdayı'nın Kula'dan (1996: 46) aktardığı *kültür birim* terimi vardır (2008: 91). Dil, bir bütün olarak kültürün taşıyıcı parçası olduğuna göre, bu ifade, dilin bütün unsurlarını içine alacak genişliktedir. Dolayısıyla bu denli genel bir kavramı diyalog unsurlarına hasretmenin uygunsuzluğu da tartışma götürmez açıklıktadır.

2. Aksan'ın tasnifinde *duvar, suret* gibi sözlerin *yerleşmiş yabancı sözcükler; oksijen, lokomotif* gibi sözlerin ise *yerleşmemiş yabancı sözcükler* olarak adlandırılması da sorunlu bir yaklaşımdır. Zira köylüden kentliye *oksijen* ve *lokomotifi* bilmeyen neredeyse yoktur. Dolayısıyla bu unsurlar yerleşik unsurlardır. "*Yerleş(me)miş*" ten maksat kelimelerin, ses düzenleri açısından Türkçeye uyum sağlayıp sağlamadığı olduğuna göre ayırım/adlandırma da bu çerçevede olmalıdır.

3. Her iki tasnifte de farklı söz sınıflarını işaretlemek üzere kullanılan *deyim, atasözü, ilişki sözleri* (*kalıp sözler*) ve/veya *kalıplaşmış söz(ler)* terimleri şu iki açıdan sorunludur:

a. Söz varlığının farklı kategorilerini işaretlemek üzere üretilen *deyim, atasözü, ilişki sözleri, kalıp(laşmış) sözler* terimlerinin her biri farklı bir kavrama atfedildiğinden, var oluş anlamları açısından müteakabil ve denk değildirler. Zira birinde iş/eylem (de-y-im); birinde üretici (atalar), birinde işlev (ilişki esnasında kullanma), birinde anlam-yapı bütünlüğü (kalıp-laşmış) öne çıkarılmıştır.

b. Bu terimler birbirlerini kapsayıcı nitelikte olduklarından kalıcı bir ayırım sağlamaları güç görünmektedir. Zira atasözü, düz anlamı ile atalara ait olan söz demektir. Bu yönü ile söyleyeni belli birtakım sözler hariç- ki bunların da zamanla anonimleşmesi mümkündür- söz varlığını oluşturan bütün kadim sözler atasözüdür. Dolayısıyla ataların üretimi olmaları cihetiyle atasözü terimi, deyimleri de kapsamaktadır. Diğer yandan deyim, Dil Devriminden sonra tabire karşılık olarak *de-fiilinden* türetilmiş yeni bir terimdir. Var oluş anlamı ile deyim, denen/söylenen şeydir. Bu yönü ile, atasözü de dahil, her söz deyimdir. Kalıplaşmış olma, bir kısım mecazlar içerme, özlü olma gibi özellikler de deyim ve atasözlerinin ortak özelliğidir.

Yüceol Özezen'in şu tespiti de zikredilen terimlerin, kastedilen manayı resmetmekten uzak bulunduğunu ve bu terimlerle sağlanmak istenen ayırımın suni olduğunu gösterir niteliktedir:

Hemen bütün kaynaklarda, teoride çözümlenmiş gibi görünen sorunlar, örneklemeler sırasında yeniden ortaya çıkmakta, birçok araştırmacı, mecazlı mecazsız bütün kalıp anlatımları, atasözlerini, sıradan birleşik fiilleri, hatta "*açık oturum, aile planlaması, demek ki, sabaha doğru*" gibi hiçbir

iyi bak.); **Selamlamalar**: Good morning (Günaydın); How do you do? (Nasılsın?) (Bozkurt; 2016: 17). Bu ayırma göre *ilişki sözleri* ile *selamlamalar* koşut kategorilerdir. Oysa ilişki sözleri, selamlamaları da kapsamaktadır ve her iki kategori için verilen örnekler hemen hemen aynı zemininde ortaya çıkan diyalog sözleridir.

⁶ Arama motorlarında yapılan taramalar, "ilişki"nin kullanışlı anlamının büyük ölçüde cinsi alana kaydığını göstermektedir.

biçimde deyim sözlüklerinde yer almaması gereken bir kısım unsurları çalışmalarında deyim olarak sunmaktadır⁷ (2001: 869-879).

4. TARTIŞMA

Eğri cetvelle düzgün çizgi çizilemeyeceği gibi, yanlış terimlerle doğru bilim üretmek de mümkün değildir. Dolayısıyla bilginin üretim ve öğretiminde doğru terim seçmek hayati bir önem arz etmektedir.

Yukarıdaki verilerden de anlaşıldığı üzere Türkçe söz varlığının tasnifinde kullanılan terimler büyük ölçüde sorunludur. Sorunlu terimlerin başında yediden yetmişe hemen herkesin duyduğu deyim ve atasözü gelir. Bu iki terim, Türkçenin, kullanımını en yaygın yerleşik terimlerindedir. Türkçe dil bilgisi öğretiminde ilk öğretimden başlanarak bu terimlerin kavramsal sınırları çizilmeye çalışılır ve her iki terimin birtakım özellikleri sıralanarak farklılıklarına vurgu yapılır. Ancak bu ayrım Yüceol Özezen'in de belirttiği gibi (2001: 869-879) büyük ölçüde teorik kalır ve pratikte deyimlerle atasözleri çoğu zaman karıştırılır. Bu karışıklığı görmek için iki farklı yazara ait deyim ve atasözü sözlüklerine göz atmak yeterlidir.

Daha önce işaret edildiği üzere diğer terimlerin durumu da bunlardan farklı değildir. Bunun temelinde birbirini kapsayan terimlerle kategorik bir fark oluşturmanın güçlüğü yatmaktadır. Bu sorunu aşmak için deyim, atasözü, kalıp söz ayrımını dışlayan, yapıdan işleve evrilen bir tasnife ihtiyaç vardır. Konuyu, detaylandırılmamış şu tasnif üzerinden açalım:

a. Kök sözler: Eş zamanlı bakışla daha küçük parçalara ayrılamayan nüve halindeki eksiz sözlerdir: el, kaş, kuş, koş-, gel-...

b. Basit sözler: Çekimli veya çekimsiz kök sözlerdir⁸: el, elimi (uzat), ev, evime...

c. Türemiş sözler: Aldıkları eklerle kavramsal değerleri ve/veya bağlamsal görevleri değişen sözlerdir: gecelik, geceleyn (yola çıktı.), kalemlik, kalemlle (yazdı.) ...

d. Öbek (halinde) sözler:

d.1 Geçici öbek sözler: Birden fazla sözün bağlam gereği bir araya gelmesiyle oluşan, cümle içinde tek söz gibi hareket eden ve çekimlenebilen söz takımlarıdır: arabanın kornası, koşarak gelen (çocuk), başı dumanlı (dağ)...

d.2. Kalıcı/Kalıplaşmış öbek sözler (birleşik, kalıplaşmış, kaynaşmış sözler): Bir kavramı (somut/soyut varlık veya eylemi) karşılamak üzere birleşip kaynaşmış, sözlük anlamı olan sözlerdir: kuşburnu, devetabanı, güle güle (git-), düşe kalka (yürü-), etekleri zil çalmak, buluttan nem kapmak...

e. Cümle (halinde) sözler /cümleden sözler:

e.1. Geçici cümleler: Unsurları arasında kalıcı bir birliktelik bulunmayan, gizli veya açık bir yükleme sahip sözlerdir. Kuşlar uçar. Mevsim bahardır, Haydi gidelim...

e.2. Kalıcı/ Kalıplaşmış cümleler: Unsurlarının birlikteliği süreklilik arz eden cümle kuruluşundaki kalıp(laşmış) sözlerdir. İmambayıldı; Ben ağa, sen ağa; bu ineği kim sağa. Ayağını yorganına göre uzat. Deveye “inişi mi seversin, yokuşu mu?” demişler; “düz, yere mi (düze kıran mı) girdi?” demiş. Analı babalı büyüsün. Allahaismarladık... (bk. Karademir, 2019).

Böyle bir tasnifte;

Kargaburnu, kalıcı/kalıplaşmış bir öbek sözdür. Açık istiare ile kurulmuş somut bir nesne adıdır.

⁷ Araştırmacıya göre; deyim-atasözü, deyim-birleşik fiil, deyim- kalıp söz, deyim-argo karışıklığını önlemek için mecazlılık-mecazsızlık, genel kural olma-genel olmama, çekime girebilme-çekime girememe, yaygın olarak bilinme-bazı kesimlerce bilinme gibi ölçütler kullanılabilir. Ancak bu da Türkçe için kolay değildir (2001: 869-879).

⁸ Her kök halindeki söz, basittir, ancak her basit söz, kök değildir.

Etekleri zil çal-, kalıcı/kalıplaşmış bir öbek sözdür. Temsili bir istiare ile kurulmuş sevinçli/neşeli olmayı ifade eden bir fiildir. (Çal- eylemi kip-kişi bilgisi taşıdığına (Etekleri zil çalıyordu.) derin yapı itibari ile cümleye dönüşür.

Düşe kalka (yürü-), kalıcı/kalıplaşmış bir öbek sözdür. Önüne geldiği eylemin ne şekilde gerçekleştiğini betimler.

“Allahaismarladık.” kalıplaşmış bir cümledir. Bir diyalog sözdür. İyi dilek ifade eder.

“Ayağımı yorganına göre uzat.” kalıplaşmış bir cümledir. Kinayeli olarak tutumlu olmayı öğütleyen bir “değer” sözdür ve hakeza.

5. SONUÇ

a. Amaç, Türkçenin söz varlığını tanıtmak ve böylece ana dilinin zevkine vardırırsa, suni ayrımlardan ve kastedilen manayı resmetmekten uzak birtakım tabu terimlerin kaydından kurtulmalıdır.

b. Söz varlığı incelemelerinde suretten manaya geçmeli, sözün mana ve işlevine odaklanmalı ve dikkat çeken estetik bir özelliği varsa gözler önüne sermelidir.

c. İyice yerleştikleri için atasözü ve deyim terimlerini, yetersizliklerine rağmen, söz varlığı tasniflerinde kullanım dışı bırakmak mümkün değilse, ki durum bunu göstermektedir, hiç olmazsa henüz tam yerleşmemişken kalıp(laşmış) söz teriminin kavram karmaşasına kurban gitmesinin önüne geçmeli, kalıp söz-kalıplaşmış söz ayırımına gitmeden, kalıp(laşmış) söz(ler) terimi; deyim, atasözü, diyalog-dilek sözleri (dualar, beddualar)⁹ birleşik kelimeler ve ikilemeler gibi dilin belli bir formda kıvamını bulmuş bileşenli yapılarını karşılayan çatı bir terim olarak kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

AKALIN, Ş. Haluk (2009). Türk Dili: Dünya Dili. *Türk Dili*, 687: 195-204.

AKALIN, Ş. Haluk (2010). Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük. *Türk Dili*, 698: 162-169.

AKSAN, Doğan (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.

AKSAN, Doğan (2006). *Türkçenin Zenginlikleri ve İncelikleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

BAŞ, Bayram (2010). Söz Varlığının Oluşumu ve Gelişiminde Çocuk Edebiyatının Rolü. *TÜBAR*, 27:137-159.

BAŞ, Bayram (2011). Söz Varlığı ile İlgili Çalışmalarda Kullanılacak Ölçütler. *TÜBAR*, 29: 27-61.

BAŞ, Bayram- KARADAĞ, Özay (2012). Söz Varlığı Üzerine Yurt Dışında ve Türkiye’de Yapılan Temel Araştırmalar. *Milli Eğitim*, 193: 81-105.

BOZ, Erdoğan (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (4), 9-14.

BOZKURT, Ferdi (2016). *Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi Ölçütleri*. Doktora Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Eskişehir.

DİLÇİN, Cem (1983). Türkiye Türkçesinin Sözvarlığı ve Tarihsel Sözlüğü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981*. s. 23-38. Ankara: TDK Yayınları.

GÖKDAYI, Hürriyet (2008). Türkçede Kalıp Sözler. *bilig*, 44: 89-110.

GÖKDAYI, Hürriyet (2015). *Türkçede Kalıp Sözler*. İstanbul: Kriter Yayınları.

⁹Diyalog-dilek sözleri ile günlük konuşmalarda hatip muhatap ilişkisinde kullanılan şu tür sözler kastedilmektedir: selamünaleyküm, ne haber?, nasıl gidiyor?, Allah ne muradın varsa versin, Allah belanı versin, teşekkür ederim, baş üstüne...

KALAFAT, Şermin (2014). Alan Dili Söz Varlığının Genel Dildeki İlişkileri Üzerine: Spor Terimleri Örneği. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27: 317-329.

KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*. İstanbul: Kesit Yayınları.

KARADEMİR, Fevzi (2019). Kavramsal Değerleri Açısından “Söz, Sözcük ve Sözcük Türü” Terimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 12 /62: 140-154.

KURUDAYIOĞLU, Mehmet; KARADAĞ, Özay (2005). Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. Gazi Üniversitesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2: 293-307.

ONAN, Bilginer (2016). Söz Varlığı Terminolojisi Üzerine Bir Analiz Çalışması. *Millî Eğitim*, 210: 11-29.

ÖZBEK, E. Erdem (2015). Türkiye’de "Söz Varlığı" Çalışmaları ve Bunlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Akademik Kaynak (Akad)*, 3/5: 23-38.

ÜNSAL, Gülhanım (2013). Dil Öğretiminde Kalıp Sözler ve Çevirisi. *Turkish Studies*, 8/8: 1383-1394.

YAMAN, Ertuğrul (2016). Türkçenin Güncel Söz Varlığı. *Millî Eğitim*, 210: 85-91.

YÜCEOĞLU ÖZEZEN, Muna (2001). Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz. *Türk Dili*, 600: 869-879.

<http://lugatim.com>